Şarkiyat Mecmuası
Journal of Oriental Studies

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies 47, (2025): 75-97
DOI: 10.26650/jos.1691259

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Câhiliye Döneminde Arapların Entelektüel Yaşamları

Intellectual Life of the Arabs in the Jahiliyyah Period

Ebubekir MATPAN[1]

[1]İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya, Türkiye

ORCID: E.M. 0000-0002-3571-5087

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ebubekir Matpan (Dr. Öğr. Üyesi),
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya, Türkiye
E-posta: ebubekir.matpan@inönü.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.05.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested: 16.09.2025
Son Revizyon/Last Revision Received: 21.09.2025
Kabul/Accepted: 07.10.2025

Atıf/Citation: Matpan, Ebubekir. "Intellectual Life of the Arabs in the Jahiliyyah Period." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies 47* (2025), 75-97. https://doi.org/10.26650/jos.1691259

ÖZ

Bu çalışma, Câhiliye dönemi Arap toplumunun bilgi ve kültürel yapısını, dönemin özgün coğrafi ve sosyo-toplumsal gerçeklikleri bağlamında çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Mevcut literatürde Câhiliye dönemi sıklıkla yalnızca sözlü edebiyat ve şiir üretimiyle ilişkilendirilerek dar bir çerçevede değerlendirilmekteyken, bu çalışmada bilgi üretimi ve aktarım süreçlerinin çok yönlü, işlevsel ve kültürel bir sistem dahilinde geliştiği ortaya konulmuştur. Şiir, atasözleri, hikâye anlatımı, kehanet, tıbbi bilgi ve uygulamalar gibi farklı bilgi aktarım biçimleri, dönemin sosyal yapısına ve pratik ihtiyaçlarına doğrudan bağlı bir şekilde analiz edilmiştir. Coğrafi şartların ve gündelik hayatın zorluklarının şekillendirdiği yıldız bilgisi, rüzgâr ve yağmur tahminleri gibi doğayla ilişkili bilgi türleri; hastalıkların tedavisinde deneysel gözlemlerle mistik inançların sentezlenmesi; soy bilgisinin sosyal aidiyetin korunmasındaki belirleyici rolü gibi unsurlar, Câhiliye toplumunun bilgi sisteminin özgün yönlerini teşkil etmektedir. Şiir ve anlatı geleneği ise yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, tarihsel olayların, toplumsal değerlerin ve kolektif hafızanın taşıyıcısı olarak merkezi bir işleve sahiptir. Bu bağlamda, Câhiliye dönemi'nin bilgi üretim ve aktarım sisteminin, İslâmî bilgi anlayışının oluşumunda önemli bir zemin teşkil ettiği; dönemin, yalnızca "karanlık" bir geçmiş olarak değil, aksine dinamik, işlevsel ve çok katmanlı bir kültürel evre olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece, Câhiliye toplumunun bilgi dünyası bütüncül bir analizle yeniden yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Câhiliye, Entelektüel, İlim, Kültür

ABSTRACT

This study examines the knowledge and cultural structure of pre-Islamic (Jāhiliyyah) Arab society through a multidimensional perspective within the context of the unique geographical and socio-social realities of the period. While the existing literature often confines the Jāhiliyyah period to the realms of oral literature and poetry production, this study demonstrates that knowledge production and transmission processes developed within a functional, sociological, and cultural system. Various forms of knowledge transmission—such as poetry, proverbs, storytelling, divination, and medical knowledge and practices—are analyzed in direct relation to the period's social structure and practical needs. Knowledge systems shaped by geographic conditions and the hardships of daily life, such as stellar sciences, wind and rain forecasting, the integration of empirical observations and mystical beliefs in the treatment of

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

diseases, and the crucial role of genealogy in maintaining social cohesion, all illustrate the distinctive characteristics of the Jāhiliyyah knowledge system. Poetry and narrative traditions, beyond being mere aesthetic expressions, functioned as carriers of historical events, social values, and collective memory. In this context, the study emphasizes that the knowledge production and transmission system of the Jāhiliyyah period provided a significant foundation for the development of Islamic knowledge traditions. Thus, rather than viewing the period merely as a "dark age," it is reinterpreted as a dynamic, functional, and multilayered cultural phase. In doing so, the knowledge world of Jāhiliyyah society is reanalyzed through a holistic approach.
Keywords: Arabic Language and Literature, Jahiliyyah, Intellectual, Knowledge, Culture

Extended Abstract

The pre-Islamic Arab society, commonly referred to as the "Age of Ignorance" (Jāhiliyyah), possessed a unique and functionally robust knowledge production and transmission structure. However, it is essential to note that the term "Jāhiliyyah" does not simply denote a time of ignorance or backwardness; rather, it refers to an era devoid of divine revelation and prophetic guidance. In this context, it reflects a stage in human development where knowledge was largely shaped by empirical experience, communal memory, and practical necessity, rather than a lack of intelligence or cultural capacity. During this period, the Arabian Peninsula was home to a complex and diverse network of tribes, many of which led a nomadic or semi-nomadic lifestyle due to the arid and often unforgiving geographical conditions of the desert. These environmental factors played a crucial role in shaping Arab people's intellectual pursuits and knowledge systems. Because survival in such conditions required a keen awareness of nature, pre-Islamic Arabs developed a deep observational knowledge of the natural world. They became adept at interpreting the movements of the stars for navigation, reading the wind and cloud patterns for predicting weather, and understanding the signs of rain or drought based on natural cues. Although not codified in written texts, this knowledge was passed down orally through generations, often in the form of poetry, proverbs, and storytelling. The predominance of oral tradition in pre-Islamic Arabia was a defining characteristic of the intellectual culture of this society. With literacy confined to a small elite—primarily merchants, tribal chiefs, and religious figures—the majority of the population relied on oral transmission as the primary means of preserving and disseminating knowledge. Poets held an especially prestigious role within this system. Far beyond the function of mere entertainers, poets were considered custodians of communal memory and narrators of collective identity. Their verses recorded tribal histories, celebrated heroic deeds, criticized enemies, and conveyed moral and social values. Poetry competitions held at major fairs, such as the Suq ʿUkāẓ were not only cultural events but also arenas for political and social negotiation. A skilled poet could elevate the status of his tribe or diminish that of a rival through the power of eloquent verse. Parallel to the poets, soothsayers (kāhins) served as vital figures in the transmission of knowledge, particularly in the realms of religion, health, law, and decision-making. These individuals were believed to possess mystical abilities, such as divination, dream interpretation, and the

capacity to mediate between the human and supernatural realms. Kāhins were often consulted to resolve disputes, predict the outcome of battles, and diagnose or cure illnesses—roles that merged the sacred with the secular. Their influence in society reflects the interwoven nature of religion, spirituality, and practical knowledge during the Jāhiliyyah period. Another vital aspect of pre-Islamic knowledge was tribal genealogy or "nasab," which formed the societal structure's backbone. The identity, honor, and social standing of a person are inextricably linked to their lineage. This emphasis on ancestry fostered meticulous oral preservation of family trees and tribal connections. Genealogists, often working alongside poets, memorized and recited long chains of descent, ensuring the continuity of tribal memory. This genealogical consciousness was not merely symbolic—it influenced marriage alliances, inheritance rights, and tribal allegiances. In a society where written documentation was scarce, the oral recitation of genealogy functioned as both a legal and cultural mechanism. Medicine in the Jāhiliyyah period was another area that was deeply rooted in practical experience. Without institutionalized medical systems or scientific methodology, health care was administered by local healers using natural remedies—honey, olive oil, herbs, and animal products—forming the core of therapeutic practices. Rituals involving prayers, charms, and sacrifices were also employed for healing, highlighting the spiritual dimension of medicine. Despite the informal nature of medical practice, notable figures like Luqmān al-Ḥakīm and al-Ḥārith ibn Kalda emerged as respected physicians. According to tradition, the latter was even exposed to medical knowledge from Byzantine and Persian sources, indicating a certain level of intercultural knowledge exchange. Veterinary knowledge also held an esteemed place in Jāhiliyyah society, especially given the nomadic reliance on animals such as camels and horses for transportation, trade, and warfare. Maintaining the health and performance of these animals is crucial for both economic survival and military effectiveness. Oral traditions detailing animal care, breeding techniques, and disease treatment were passed from one generation to the next, forming an important corpus of pre-Islamic empirical knowledge. Astronomy was another field in which pre-Islamic Arabs excelled due to their constant interaction with the desert sky. The stars were used not only for orientation but also to determine the appropriate times for travel, warfare, trade caravans, and seasonal rituals. Although this astronomical knowledge was empirical rather than theoretical, it represented a sophisticated understanding of celestial phenomena, adapted to meet the practical needs of desert life. Thus, the overall knowledge structure in pre-Islamic Arabia was inherently utilitarian, shaped by the demands of survival, social coherence, and spiritual belief. The oral culture provided a vibrant and effective mechanism for preserving and transmitting a wide range of information despite the absence of a systematic written tradition. Reliance on memory, repetition, and public performance ensured that essential knowledge remained alive within the community. The arrival of Islam marked a significant transformation in this knowledge ecosystem. The Qur'ān, as a divinely revealed and subsequently written text, the Qur'n introduced a new paradigm of knowledge that emphasized literacy, documentation,

and universal guidance. However, the success of early Islamic culture in codifying and institutionalizing knowledge was made possible, in part, by the foundational structures laid in the Jāhiliyyah period. The deep familiarity of the Arabs with poetic expression, genealogical record-keeping, oral preservation, and observational sciences provided fertile ground for the flourishing of Islamic scholarship, science, and historiography in subsequent centuries. In conclusion, the pre-Islamic Arab world was far from an intellectual vacuum. Rather, it was a dynamic and multifaceted cultural landscape where knowledge, although unwritten, was deeply embedded in social practices and oral traditions. From poetry and genealogy to medicine and astronomy, the Arabs of Jāhiliyyah cultivated a rich intellectual heritage that later formed the bedrock upon which Islamic civilization was built. Understanding this era as a preparatory phase for the revelation and expansion of divine knowledge allows for a more nuanced and appreciative perspective of Arab history and culture.

GİRİŞ

İslâm öncesi dönemde yaşayan Araplar, her ne kadar bu dönem Câhiliye dönemi olarak adlandırılsa da bilgi açısından tamamen yoksun bir topluluk değillerdi.[1] Yaşadıkları coğrafi ve sosyal koşullar doğrultusunda ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri ya kendi imkanlarıyla geliştirmişler ya da komşu devletlerden edindikleri bilgileri farklı yaşam alanlarında uygulayarak hayatlarını düzenli bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Araplar, Arap yarımadasının sınırlı olan, yerleşik hayata ve ziraata ekimine müsait olan yerlerini çıkarttığımızda, çoğunlukla bedevi dediğimiz ve göçebe hayatı yaşayan bir kavimdir.[2] Bu bağlamda, Yemen bölgesinde yaşayanlar ile Basra ve Akabe körfezleri çevresinde ve Bahreyn havalisinde yerleşik olan topluluklar, tarih boyunca önemli medeniyetler kurmuş, dikkate değer kültürel faaliyetler geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, doğal şartlar bakımından daha elverişsiz kabul edilen Mekke ve Medine havzası da dâhil olmak üzere Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerinde görülen kültürel hareketlilik, esasen göçebe hayat tarzının şekillendirdiği tecrübeler, örfler ve gelenekler neticesinde oluşmuş bilgi birikiminden ibaretti.[3] Bu bilgilerin sahipleri din adamları, bazı zeki ve toplumun önderleri konumundaki kabile reisleriydi. Okuma yazma da sadece ticaretle uğraşanların veya nüfuzlu, soylu kimselerin bildiği bir şeydi. Bu konuda sürekli ticaretle uğraşan Mekkeliler bu hususta diğerlerine göre daha ileri bir durumda idiler. Büyük halk topluluğu ise bunlardan habersiz ve tamamen câhildi.[4] Tüm bunların yanı sıra, Araplar bazı ilimleri kendileri geliştirmiş, bir kısmını ise diğer milletlerden almışlardır.[5] Bu bilgilere geçmeden önce, Câhiliye hakkında kısa bir bilgi vermek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İslâm'ın ortaya çıkışından önce Arapların yaşadığı dönem, "el-Câhiliyye / Câhiliye," "el-'Asru'l-Câhilî / Câhiliye dönemi" ve "'Asru mâ kable'l-İslâm / İslâm öncesi dönem" gibi çeşitli adlarla anılmaktadır.[6] Miladî 500–610 yılları arasındaki süreç, araştırmacılar tarafından genellikle "erken Câhiliye dönemi" ve "geç Câhiliye dönemi" olmak üzere iki aşamada ele alınmaktadır. Miladî V. yüzyıldan önceki evre, yazılı edebî kaynaklardan ziyade arkeolojik buluntular, kitabeler, tabletler ve benzeri materyaller aracılığıyla aydınlatılabilen bir dönemdir. Bu nedenle söz konusu evre, literatürde "erken Câhiliye dönemi" olarak tanımlanmaktadır.[7]

1 es-Seyyid Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 1/38-38.

2 Dîzîreh Sekkâl, *el-'Arab fi'l-'Asri'l-Câhilî* (Beyrut: Dârüs-Sedâketü'l-'Arabiye, 1995), 80.

3 Muhammed Rüşdî, *Medenîyetü'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İsâm* (Mat'ba'tü's-Seâde, 1911), 11-12.

4 Neş'et Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı* (Ankara: Mars T. ve S.A.Ş Matbası, 1957), 1/127/128.

5 Siddîk b. Hasan el-Kennûcî, *Ebcedü'l-Ülûm*, 3 vols. (Menşûrât Vezârtü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kav'mî, 1978), 1/175.

6 Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, ed. by Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmurrâî, 9 vols. (Mektebetü'l-Hilâl, 2007), 3/390.; Mustafa Fayda, "Câhiliye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7/ 17.

7 Sekkâl, *el-'Arab fi'l-'Asri'l-Câhilî*, 70.

Miladi V. yüzyıldan başlayıp İslâm'ın ortaya çıktığı 610 yılına kadar süren zaman dilimi, "geç Câhiliye dönemi" olarak adlandırılır. Bu dönem, erken Câhiliye dönemine kıyasla daha fazla bilgiye sahip olduğumuz bir süreçtir. Arapların Câhiliye dönemindeki yaşam tarzlarını ve toplumsal durumlarını yansıtan şiir ve nesir gibi edebi eserler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.[8]

Câhiliye kelimesi, جهل (cahil oldu, bilmedi) fiilinden türemiştir ve zamanla عَلِمَ "alime" (bildi) fiilinin zıddı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Macar oryantalist Goldziher (ö. 1850/1921), bu anlamın ikinci derecede olduğunu ileri sürer. Ona göre kelimenin asıl anlamı, حَلُمَ "halume" (sakin, sabırlı, halim oldu) fiilinin zıddı olup, "sert, kaba veya hoyrat olmak" şeklinde ifade edilmelidir.[9] Câhiliye dönemi şairlerinden Amr b. Külsûm (ö. 600), bir şiirinde Câhiliye kelimesini şöyle kullanır:

أَلاَ لاَ يَجْهَلَنْ أَحدٌ عَلَيْنَا فَنَجْهَلْ فَوْقَ جَهْلِ الجَاهِلِينَا

"*Hele kimse, bize karşı zorbalık etmesin, o zaman her zorbadan daha zorba oluruz.*"[10]

Şair, bu beyitte cehl kelimesini daha önce ifade edildiği gibi kullanmıştır. Bu yüzden yukarıda ifade edildiği gibi Macar oryantalist Goldziher ve bazı yazarlar,[11] "el-Câhiliyye" kavramını "*barbarlık* "olarak tercüme etmektedirler.[12] Câhiliye kelimesi, Arapların İslâmiyet'le şereflenmeden önceki durumlarını ifade eder ve "bilgisizlik, anlayışsızlık, düşüncesizlik ve akılsızca davranış" anlamlarına gelir.[13]

Câhiliye döneminde insanlar, Allah'ı, peygamberlerini ve gönderilen dinin hükümlerini bilmiyorlardı. Bu dönemin en belirgin özellikleri arasında putperestlik, içki tüketimi, zina ve kabileler arasındaki sürekli çatışmalar yer alıyordu. Bu sebeple, İslâm literatüründe bu dönem "Câhiliye dönemi" olarak adlandırılmıştır.[14]

Arap Yarımadası'nda İslâmiyet'in yayılmasından önceki dönem, "Câhiliye" olarak adlandırılmıştır. Daha geniş bir ifadeyle, bu dönemde yaşayan Arapların düşünce, ilim, irfan ve inanç açısından tam bir cehalet içinde oldukları görüşü yaygın olarak kabul görmüştür. Ancak, bu insanların medeniyetten tamamen uzak bir yaşam sürdüğünü söylemek doğru olmaz. Çünkü "Câhiliye" terimi, esasen o dönemin dini ve sosyal hayatındaki yanlış adet ve gelenekleri ifade etmektedir.[15]

Arapların Câhiliye döneminde sahip oldukları ilimleri anlatırken, bu konuda ileri bir seviyede olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. Ancak, yaşadıkları çevreye göre kendilerine yetecek

8 Sekkâl, *el-'Arab fi'l-'Asri'l-Câhilî*,70.

9 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1960), 38-39.

10 Ebu Abdillah el-Hasan b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhü'l-Mu'allakâti'l-'Aşr* (Mektebetü'l-Hayât, 1983), 213.

11 Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 3. bs (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 77; Nâcî Ma'rûf, *Esâltü'l-Hadâreti'l-'Arbîyye*, 2. bs (Matba'atü't-Tedâmün, 1969), 109.

12 Süleyman Tülücü, "Câhiliye Kelimesinin Mana ve menşei", *Atatür Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (1980): 280/281.

13 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, 3 vols. (Darü'l-'İlm Li'l-Melâyin, 1987).cehl, Maddesi; Celaluddin Muhammed b. Mukerremu'l-Ensarî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1. bs, XX (Darü'l-Me'ârif, 1980), cehl, maddesi.

14 Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 4. bs, 6 vols. (Dârü'l-'İlm Li'l-Melâyîn, 1981), 1/69.

15 Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi -I, Câhiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 1/10.

kadar bilgiye sahip oldukları da göz ardı edilmemelidir. Bu bilgilerin bir kısmı, ticaret ve çeşitli amaçlarla yaptıkları komşu ülke seyahatlerinden edinilmiş, diğer kısmı ise yaşadıkları toplumun gereksinimlerinden doğmuş, günlük yaşamı kolaylaştıran ve kabile üyelerini birbirine bağlayan bilgilerden oluşuyordu.[16] .

Yapılan araştırmalar neticesinde doğrudan olmasa da konuyla ilgili olarak aşağıdaki çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir:

1. Mehmet Bölükbaşı, *"Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik"*.[17]
2. Necati Sümer, *"Câhiliye Araplarında Falcılık"*. [18]
3. İbrahim Usta, *"İslâm Öncesi Arap Mitolojisi"*. [19]
4. Mehmed Serhan Tayşi, *"Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-Nâmesi"*.[20]
5. Emine Sonnur Özcan, *"İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya da Tarih Bilinci"*.[21]
6. Ahmet Önkal, *"Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi*".[22]

Yukarıda belirtilen çalışmalar, genellikle tek bir konuya odaklanarak sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Her biri, Câhiliye dönemine ait belirli bir ilmi veya kültürel unsuru inceleyerek, bu dönemin bilimsel ve düşünsel yapısının yalnızca belli yönlerine ışık tutmuştur. Örneğin, bazı çalışmalar kehanet, falcılık ve mitoloji gibi mistik ve kehanet temelli inançları ele alırken, diğerleri kıyafet ilmi, rivayet geleneği ve ensâb ilmi gibi sosyal, kültürel ve tarihî unsurları incelemiştir. Bu çerçevede, mevcut araştırmaların her biri Câhiliye dönemine ilişkin ilmî birikimin anlaşılmasına önemli katkılar sunmakla birlikte, söz konusu birikimin bütüncül ve sistematik bir çerçevede değerlendirilmesi noktasında belirli sınırlılıklar barındırmaktadır.

Ancak bu makalede, önceki araştırmalardan farklı olarak, Câhiliye döneminde mevcut olan ilimlerin büyük bir kısmı kapsamlı bir şekilde ele alınarak, dönemin bilimsel, düşünsel ve kültürel yapısına dair daha geniş bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Câhiliye dönemi Arap toplumunda ilim anlayışının nasıl şekillendiği, hangi faktörlerden etkilendiği ve bu ilimlerin toplum içerisindeki yeri incelenecektir. Ayrıca, söz konusu ilimlerin birbirleriyle olan ilişkisi, bu ilimlerin gelişiminde etkili olan sosyo-kültürel ve ekonomik unsurlar ile bu dönemden sonraki süreçte, özellikle İslâmiyet'in ortaya çıkışıyla birlikte nasıl bir dönüşüm geçirdiği de değerlendirilerek, tarihsel bir bağlam oluşturulacaktır. Böylece, Câhiliye dönemindeki ilim anlayışının sadece parçalar halinde değil, bir bütün olarak ele alınması sağlanacak ve bu dönemin ilmi mirasının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sunulacaktır.

16 Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)*, 81-82.
17 Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", *NÜSHA*, sy 47 (2018): 47.
18 Necati Sümer, "Cahiliye Araplarında Falcılık", *Milel ve Nihal Dergisi* 13, sy 1 (2016): 134-57.
19 İbrahim Usta, *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi* (Ankara Okulu Yayınları, 2015).
20 Mehmed Serhan Tayşi, "Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-Nâmesi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4, sy 2 (1979): 91-112.
21 Emine Sonur Özcan, "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya da Tarih Bilinci", *Tarih Okulu Dergisi*, sy 11 (2011): 35-51.
22 Ahmet Önkal, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 3 (1990): 116-32.

1. İslâm Öncesi Arapların İlimleri

Arap Yarımadası, su kaynakları açısından fakir, çöl ve dağlarla kaplı bir coğrafyadır. Bu nedenle, halkı toprağın verimsizliği nedeniyle tarımla ilgilenememiştir.[23] İnsan, yaşadığı coğrafyanın bir ürünüdür; bu nedenle Araplar, kıtlık şartlarında hayvancılık ve otlak arayışıyla göçebe bir yaşam sürmüştür. Göçebelik, onların yaşam biçimini belirlemiş, çoğunlukla hayvan yetiştiriciliğiyle meşgul olmuşlardır.[24] Bununla birlikte, hayvan varlığının ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması, topluluklar arasında sürekli bir rekabet ve çatışma ortamı doğurmuştur. Söz konusu çatışmalar, onları hem dış düşmanlarla/kabilelerle mücadeleye hem de yerleşim alanlarını sık sık değiştirmeye mecbur bırakmıştır.[25]

Arapların yaşadığı coğrafyada gökyüzünün açık ve berrak olması, onların yön bulmak için yıldızları kullanmalarına neden olmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak Araplar düşmanlarını takip ederken veya gizlendikleri yerleri bulmak için iz sürme yöntemlerini geliştirmişlerdir. Ayrıca, hava olaylarını önceden tahmin etme ihtiyacı, onların yağmurun ne zaman yağacağını veya rüzgârların ne zaman eseceğini anlamaya çalışmalarına yol açmıştır. Bu durum, "anva" (meteorolojik gözlemler) ve rüzgâr yönleriyle ilgilenmelerine neden olmuştur.[26]

Çatışmaların getirdiği diğer bir ihtiyaç ise kabile bağlarını güçlendirmek için soy ve akrabalık ilişkilerine verdikleri önemdir. Ayrıca, bu toplulukların sakin yaşam alanları ve sahip oldukları temiz hava, onların zihinlerini açmış, şiir yazma ve duygu ifade etme yeteneklerini geliştirmiştir. Bu bağlamda, hitabet sanatında ve şiirde de ustalaşmışlardır.[27] Ayrıca, Araplar da o dönemdeki diğer büyük uluslarla benzer şekilde kâhinlik, kehanet, kuşların hareketlerini gözlemleyerek yorum yapma gibi inançlara sahip olmuşlardır.

Aşağıda zikredeceğimiz Arap ilimleri arasında hakkında birçok müstakil çalışma bulunan şiir ve hitabet konuları ele alınmayacaktır. Ancak bu iki kısım dışında kalan diğer ilimler ile ilgili bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır. Arapların İslâm öncesi ilim dalları şunlardır:

1.1. Yıldız İlmi (Astronomi)

Araplar, uçsuz bucaksız çöllerde yollarını bulmak ve yaşamlarını kolaylaştırmak için büyük önem taşıyan bu bilgiye,[28] muhtemelen Keldaniler (Kaldeliler) ve Bâbilliler aracılığıyla ulaşmış olmalıdırlar. Eski medeniyetlerin temsilcileri olan Hindliler, Mısırlılar, Yunanlılar ve diğer bazı uluslar da bu bilgiyi Sümerliler yoluyla Keldanilerden öğrenmişlerdi.[29] Arapların zikrettikleri pek çok yıldızın adı veya adlarının anlamları, Keldanicedeki karşılıklarıyla büyük

23 Feyza Betül köse, *Câhiliye Dönemi* (Kahramanmaraş: Samer yayınları, 2020), 128.
24 Ahmed el-İskenderî vd, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, 2 vols. (el-Mektebetü'l-Emîriyye, 1936), 1/25.
25 Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 2. bs, 10 vols. (Beyrut, 1993), 6/333-334.
26 eş-Şeyh Ahmed el-İskenderî-Annânî eş-Şeyh Mustafa, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih* (1919), 30.
27 el-İskenderî vd, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/32-33.
28 Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar* (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1996), 1/61.
29 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 30.

ölçüde benzerlik gösterir.[30] Örneğin, Arapçadaki **Merih** yıldızının Keldanicedeki karşılığı **Mirdah** olarak bilinir. Yine, **Zuhal** yıldızının adı Arapçada "yükseklik" anlamına gelirken, Keldanicedeki karşılığı olan **Kavun** kelimesi de "yükseklik" anlamındadır. Ayrıca yıldız kümelerinin yerleri ve adları da hem Arapçada hem Keldanicedeki adlarıyla aynı ya da benzer anlamlar taşır.[31]

Arapların, yıldızların hareketleri ve döngüleriyle ilgilenmeleri ve bu alandaki çalışmaları oldukça ünlüdür.[32] Öyle ki diğer ilimlere nazaran bu alanda daha fazla bilgi sahibi olmuşlardır. Bu ilim dalında toplumun tüm kesimleri bilgi sahibiydi.[33] Onlar, gökyüzünde hareket eden ve sabit duran pek çok yıldızı tanımış ve bu bilgileri derinlemesine incelemişlerdir.[34] Sümerler veya onların devamı olan; Arap coğrafyasında Yahudiler ve Hristiyanlar gibi önemli bir dini topluluk olarak görülen Sabiiler, Araplara bu bilgiyi aktarmıştır. Yıldızlar, Araplar için yön bulma konusunda en önemli rehber olmuştur.[35] Bir yere gitmek isteyen birine, "Filan yıldıza yönel ve o doğrultuda ilerle," şeklinde tavsiyelerde bulunmuşlardır.[36] Bu ilimde Hârise b. Kelb ve Mürre b. Hümâmü'ş-Şeybânî kebileleri temayüz etmişlerdir.[37]

1.2. Kehanet ve Arâfet ilmi

Tarih boyunca insanlar bilinmeyeni keşfetmek için farklı yöntemler üzerinde çalışmışlardır. Zira gizli ve gizemli olan her şeyi açığa çıkarma arzusu insanın fıtratının bir gereği olagelmiştir. Câhiliye dönemine bakıldığında insanların kendilerine gizemli olanı öğrenmek için kâhinlere başvurulduğu görülmektedir.[38] Bu nedenle insanlık tarihi boyunca bu ilim varlığını sürdüren ender ilimler arasında yerini almıştır.

Kehanet ve arâfet kelimeleri temelde aynı anlama gelse de bazılarına göre, kehanet geçmişteki olaylarla, arâfet ise gelecekteki olaylarla ilgili bilgi verme terimleridir.[39] Ancak hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, her ikisi de ortak olarak gaipten haber verme anlayışına dayanır.[40]

Câhiliye döneminde Araplar, kâhinlerin her şeyi bilebileceğine ve büyük bir güce sahip olduklarına inanırlardı. Bu yüzden her konuda kâhinlere danışırlardı.[41] Anlaşmazlıkların

30 Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 6/426.
31 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 1/129.
32 Hasan İbrâhim Hasan Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 4 vols. (Dârü'l- Cîl, 1996), 1/58.Corcî Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 5 vols. (Müesset Hindâvî Litta'lîm ve's-Sekâfe, 2017), 3/16.
33 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 30.
34 Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)*, 84; el-Kennûcî, *Ebcedü'l-Ülûm*, 1/175.
35 Muharrem Çelebi, "Envâ'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/257.
36 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/246-247.
37 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 30.
38 Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, ed. by Kemâl Hasan Meri'î, 4 vols. (el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 2/135.;Mehmet Bölükbaşı, "Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", *NÜSHA* 47 (2018), 130-131.
39 Rüşdî, *Medenîyetü'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İsâm*, 15-16; el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 32.
40 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 1/131.
41 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, ed. by Ahmed Ferid el-Müzeydî, 2 vols. (Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004), 89.;Ahmet Sami Klavuz,

çözümünde onların aracılığına başvurur, hastalandıklarında onların tavsiyelerine uyar, rüyalarını yorumlatır ve geleceklerini öğrenmek için fikirlerini alırlardı. Kâhinler, yalnızca ruhani liderler değil, aynı zamanda ilim, felsefe, tıp ve hukuk gibi alanlarda yetki sahibi bir sınıf olarak da kabul edilirlerdi.[42] Kâhinlerin sözleri genellikle kafiyeli ve belirsiz ifadelerle doluydu, böylece söyledikleri her duruma uygun şekilde yorumlanabiliyordu.[43]

Bazı Arap edebiyatçıları, kehaneti Araplara özgü bir bilgi biçimi olarak değil, komşu milletlerden intikal eden bir unsur olarak değerlendirmekte ve bunu "el-ʿUlûmü'd-Dehîletü ʿalâ'l-ʿArab" (Araplara dışarıdan gelen ilimler) çerçevesinde ele almaktadır.[44] Ayrıca, kehanetin İlm-i Nücûm ile birlikte Keldanilerden geldiğini ve Arapçada "kâhin" kelimesinin kökeninin Keldanice *hâzi* (görücü, bakıcı) kelimesine dayandığını kaydeder. Bu edebiyatçılara göre, "kâhin" kelimesi daha sonra İbraniceden, yani Yahudilerden alınmıştır.[45]

Araplar, kâhinlerin her şeyi ruhların onlara öğrettiğine inanırlardı. Tanrıya tapanlar, kâhinlerin bu bilgileri meleklere danışarak öğrendiğini, puta tapanlar ise putlarda yaşayan ruhların kâhinlere doğa ve evren sırlarını açıkladığını düşünürlerdi.[46] Putların içinde cinlerin yaşadığına inanılır, bu cinlerin kâhinlerle iletişim kurarak gökte olup bitenleri haber verdiği düşünülürdü.[47] Bu cinlere **"hâtif"** denilirdi.[48]Kâhinler, hastalık tedavisinde ve anlaşmazlıkların çözümünde çeşitli yöntemler kullanırdı. Örneğin:

- Baş ağrısı ya da "yel girmesi" gibi rahatsızlıklar yaşayan bir kişi, kâhin tarafından afsun (okuyup üfürme) yöntemiyle tedavi edilirdi.
- Bir konuda kendisinden fikir istendiğinde, remil atar ya da bir ipi düğümleyip üzerine üfleyerek görüş bildirirdi. Bu işlem, Arapça'da **"en-Nefs-u fi'l-'ukad"** (düğümlere üflemek) olarak adlandırılırdı. Kur'an-ı Kerim'in Felâk Suresi'nde geçen **"ve min şerri'n-neffâsâti fi'l-'ukad"** ayeti, bu tür uygulamalara ve onların zararlı etkilerinden korunmaya işaret ederdi.
- İki taraf arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için hakemlik yaptığında, kur'a okları çekerek karar verirdi.
- Kimin gerçekleştirdiği belli olmayan bir hırsızlık olayında, çeşitli ritüeller ve bir eşyaya üfleme gibi yöntemlerle suçluyu belirlemeye çalışırdı.
- Rüyaların yorumunda ise kendine özgü ritüeller ve ifadeler kullanırdı.[49]

Her kâhin genel olarak her soruna çözüm bulmaya çalışsa da bazıları belirli alanlarda uzmanlaşmıştı. Örneğin, kimisi hasta tedavisinde, kimisi rüya yorumlamada, kimisi de iz

"Arrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),3/ 393.

42 Necati Sümer, "Câhiliye Araplarında Falcılık", *Milel ve Nihal Dergisi* 13/1 (2016), 145-146.

43 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/22.

44 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/269-270; Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 22.

45 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/22.

46 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 33.

47 Bölükbaşı, "Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", 134.

48 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 1/131.

49 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 23; Bölükbaşı, "Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", 131.

sürme veya anlaşmazlık çözmede daha yetkin kabul edilirdi. Araplar arasında, tarihi kişilikler mi yoksa efsanevi figürler mi olduğu belirsiz olan **Satîh** ve **Şıkk** gibi meşhur kâhinlerin isimleri zikredilir. Bunun yanında, Câhiliye döneminin sonlarında yaşamış bazı ünlü kâhinler de vardır. Örneğin:

- **Hunâfir** ve **Sevâd b. Kârib** gibi erkek kâhinler,[50]
- Yemen'deki kadın kâhinler arasında **Tureyfe**, **Zebra**, **Selmâ**,[51]
- Mekke'den Has'am kabilesinden **Fatıma**,[52]
- Yemâme bölgesinden **Zurka** gibi isimler oldukça tanınmıştır.[53]

1.3. Hava Durumu (Meteoroloji)

Araplarda meteoroloji bilgisi, yağmurlar ve rüzgârlarla ilgili değişiklikleri anlamaktan ibaretti. Onlar, bu değişikliklerin yıldızların doğuş ve batışlarıyla bağlantılı olduğuna inanırlardı.[54] Bu nedenle meteoroloji, Araplarda "İlm-i Nücum"un "yıldızların ilmi" bir parçası olarak kabul edilirdi.[55]

Araplara göre, yağmurun yağışı veya bir kişinin işlerinin iyi ya da kötü gitmesi gibi olaylar, yıldızların hareketlerine bağlıydı.[56] Bu inanç doğrultusunda, batıda şafak sökmeden önce bir yıldızın batışına ve doğuda ona karşılık bir yıldızın doğuşuna dikkat ederlerdi. Bu şekilde 28 yıldızın hareketlerini düzenli olarak takip ederlerdi ve tüm yağmurların, rüzgârların, sıcaklıkların ve soğuklukların bu 28 yıldızın etkisiyle meydana geldiğini düşünürlerdi.[57] Yağmurun yağıp yağmayacağını anlamak için bulutların renk ve şekillerine de bakarlardı. Bu konuda:

- **Beyaz bulutlar** en az yağmur getiren,
- **Kırmızı bulutlar** orta derecede yağmur getiren,
- **Kara bulutlar** ise en fazla yağmur getiren bulutlar olarak bilinirdi.[58]

Araplar, uzun mesafeli yolculuklarda yönlerini bulmak için yıldızları ve rüzgâr yönlerini rehber edinirlerdi. Rüzgârlar için de farklı adlandırmalar yapmışlardı:

- Kuzeyden esen rüzgâra **"şimal yeli",**
- Batıdan esene **"garp yeli",**
- Güneyden esene **"cenup yeli",**
- Doğudan esene ise **"şark yeli"** derlerdi.[59]

50 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/291.
51 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 33.
52 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/305.
53 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/2324.
54 el-Kennûcî, *Ebcedü'l-Ülûm*, 1/175.; Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 1/58.
55 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/18.
56 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/424.
57 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/228; el-Kennûcî, *Ebcedü'l-Ülûm*, 1/175.
58 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/425.
59 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 130.

Yıldızlar ve rüzgârlar, Câhiliye Arapları için yalnızca doğa olayları değil, aynı zamanda yaşamlarının her anında büyük bir işlevsel öneme sahipti. Bu unsurlar, Arapların gündelik yaşamını, seyahatlerini, ticaretlerini, yön bulmalarını ve kültürel anlayışlarını şekillendiren temel unsurlardı.

1.4. Esâtîr ve Hurafeler İlmi (Mitoloji)

Câhiliye döneminde Esâtîr ve hurafeler ilmi, İlm-i Nücûm'un (yıldız ilmi) bir dalı olarak görülürdü.[60] Arap mitolojisi, yıldızlara ve göksel olaylara atfedilen anlamlarla şekillenirdi. Tıpkı Yunan mitolojisinde olduğu gibi, Araplar da yıldızlar arasında evlilikler, savaşlar gibi insana özgü olayların gerçekleştiğini hayal ederlerdi.[61] Bazı ünlü kişilere ilâhi bir köken atfetmek, Câhiliye döneminde yaygın bir inanıştı. Örneğin, Sebe Melike'si Belkıs'ın annesinin bir cin, babasının ise bir melek olduğu rivayet edilirdi.[62]

Eski Yunanlılar gibi Araplar da bir dönem gökyüzündeki bazı yıldızları ilahi varlıklar olarak görmüşlerdi. Ancak zamanla yıldızlara doğrudan tapma geleneği ortadan kalkmış, bu inanışın izleri yalnızca taptıkları putların isimlerinde ve bazı toplulukların ibadet şekillerinde varlığını sürdürmüştür. Örneğin, Lat putu Zühre yıldızına atfedilmiştir. Araplar, bazı yıldızları insan suretinde tasavvur etmiş ve bu yıldızlara, eski Yunan mitolojisinde tanrılara atfedilenlere benzer biçimde, toplumsal ve bireysel yaşama dair olaylarla ilgili kurgusal anlatılar yüklemişlerdir.[63] Bu tür mitolojik anlatımlar, Arap mitolojisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur.

Araştırmacılar, Arapların söz konusu hikâyeleri büyük ihtimalle Hint, Yunan veya eski Mısır kaynaklarından devraldıklarını belirtmişlerdir. Bunun nedeni, bu medeniyetlerin mitoloji, hikâye anlatıcılığı ve sözlü edebiyat konusunda köklü bir geçmişe sahip olmalarıdır. Hint kültürü, özellikle masallar ve destanlarla, Yunan kültürü mitolojik anlatılarıyla, Mısır ise kadim dini metinleri ve tarihi efsaneleriyle tanınmaktadır.[64]

Bu bağlamda, Arapların bu tür anlatıları sözlü gelenek yoluyla benimsediği ve zamanla kendi kültürel unsurlarıyla harmanlayarak özgün bir anlatım geliştirdiği düşünülebilir. Bu süreçte, hikâyeler yalnızca eğlence amacı taşımamış, aynı zamanda toplumsal değerlerin, ahlaki öğütlerin ve tarihi olayların nesilden nesile aktarılmasına da yardımcı olmuştur.

1.5. CâhiliyeDöneminde Tıp

Tıp ilmi, insan hayatıyla ilişkili olması hasebiyle tüm zaman ve mekânlarda kendisine ihtiyaç duyulmuştur.[65] Tıp biliminin kökenleri, insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Yeryüzündeki tüm eski uygarlıklar, hastalıkların nedenlerini ve tedavi yollarını keşfetmeye çalışmıştır. Ancak,

60 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 130.
61 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/21.
62 Usta, *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*, 91-92.
63 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 130.
64 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/22.
65 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/380.

bu alandaki kayda değer ilerlemelerin özellikle Mezopotamya uygarlıklarında, hassaten Bâbillilerde ortaya çıktığı genel bir kabul görmüştür.

Bâbilliler, hastalıkların nedenlerini ve tedavi yöntemlerini araştıran ilk topluluklardan biriydi. Hastalarını sokaklara çıkararak, benzer bir hastalıktan kurtulmuş olan kişilerin önerilerini dinler ve bu yöntemleri hastalar üzerinde denerlerdi. Edindikleri bu bilgileri yazılı levhalara kaydedip tapınaklara asarak gelecek nesillere aktarmışlardı. Bu nedenle tıp, Bâbil'de kâhinlerin uzmanlık alanına giren bir sanat olarak kabul edilirdi. Bâbil'de gelişen bu bilgi birikimi, zamanla Mısır, Fenike, Asur ve Yunan medeniyetlerine yayıldı. Özellikle Yunanlılar, Bâbil tıbbını geliştirip sistematik hale getirerek, bu bilgilerin Romalılara, İranlılara ve Araplara ulaşmasında önemli bir köprü rolü oynadılar. Araplar ise Bâbillilerden edindikleri bu bilgileri kendi tecrübeleriyle harmanlayarak Câhiliye dönemi Arap tıbbını oluşturdular. İslâm öncesi Arapların tıp anlayışı, büyük ölçüde günlük deneyimlerinden elde ettikleri bilgiye dayanıyordu.[66] Bu yüzden tıp ilmi Câhiliye döneminde yüzeysel olarak yapılırdı.[67] Hastalıkları genellikle dua, büyü ve kurban gibi manevi yöntemlerle tedavi etmeye çalışırlardı. Ancak, gerçek tedavi yöntemleri arasında bal gibi doğal ilaçlar ile koterizasyon (dağlama) gibi cerrahi uygulamalar da yer alıyordu.[68]

1.5.1. Tedavi Yöntemleri:

Araplarda tedavi yöntemleri ikiye ayrılırdı:

1.5.1.1. Kâhinlerin Tedavi Yöntemleri

Hastalıklar, okuyup üfleme, sihir yapma, tapınaklarda kurban adama, dua etme ve muska yazma gibi yöntemlerle tedavi edilirdi. Bu uygulamalar, Mısır'dan kalan belgelerde de görüldüğü üzere eski medeniyetlerde oldukça yaygındı. Kötü ruhları uzaklaştırmak için yapılan dualar ve ritüeller, Araplar arasında da yer bulmuştu. Örneğin, vebadan korunmak amacıyla eşek gibi anırmak gibi ilginç inanışlar da yaygındı.[69]

1.5.1.2. İlaçla Tedavi

Araplar, tedavi amacıyla çeşitli bitki tohumları,[70] şerbetler ve özellikle bal kullanırlardı. Bal, iç hastalıklar için adeta mucizevi bir ilaç olarak kabul edilirdi. Bunun yanı sıra, hacamat (kan aldırma) ve vücudu kızgın demirle dağlama, Arap tıbbında yaygın olarak uygulanan yöntemler arasındaydı.[71] Ameliyatlarda ise ateşte kızdırılmış bıçak kullanılarak enfeksiyonun önüne geçilirdi. Câhiliye dönemi Arapları, hastalıkların tedavisinde farklı ve dikkat çekici yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır:

66 Furat, *Arap edebiyatı târihi*, 1/62.
67 Peter E. Pormann, "Tıp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/96.
68 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 31.
69 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 26.
70 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/327.
71 Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/393.

- Göz şaşılığı, dönmekte olan bir değirmen taşına bakılarak tedavi edilmeye çalışılırdı.
- Korkudan etkilenmiş kişilere su içirilerek korkunun giderileceğine inanılırdı.[72]

1.5.2. Câhiliye Dönemi Ünlü Tabipleri:

1.5.2.1. Lokman Hekim: Lokman Hekim, tarihî ve kültürel kaynaklarda sembolik bir tabip ve filozof olarak anılmaktadır.[73] Bazı araştırmacılar, kaynaklardaki anlatımları esas alarak onun, Batı tıbbının kurucu isimlerinden Hipokrat ile aynı şahsiyet olabileceğini ileri sürmüşlerdir.[74] Yine bazıları bu şahsiyetin Arapların da tabip ve vilozofu olduğunu iddia etmişlerdir.[75]

1.5.2.2. İbn-i Huzeym: Teymür-Rebab kabilesindendi ve bilgisiyle Araplar arasında "İbn-i Huzeym'den daha bilgili" deyimiyle övülürdü.[76]

1.5.2.3. Hâris b. Kelde: Câhiliye döneminin sonlarında yetişmiş ünlü bir tabipti. Gençliğinde İran'daki Cündişâpûr tıp okulu'nda eğitim görmüş, ardından Tâif'e dönerek büyük bir şöhrete kavuşmuştu.[77] Hz. Peygamber, bazı hastalara Hâris'e başvurmalarını tavsiye etmiştir.[78]

1.5.2.4. İbn-i Ebî Rumiyetü't-Temîmî: Bu şahsiyet Hz. Peygamber döneminde kadar yaşamış ve tıp ilmini icra etmiştir. Daha el ile ilgili hastalıklar ve cerrahlık alanında öne çıkmış bir tabipti.[79]

1.5.3. Hayvan Sağlığı (Baytarlık)

Araplar, hayvancılık ve özellikle de deve, koyun ve sığır gibi hayvanları hem ekonomik hem de kültürel açıdan büyük bir öneme sahip görüyordu. Bu nedenle, hayvan sağlığı ve bakımı konusunda oldukça bilgiliydiler ve veterinerlik (baytarlık) mesleği, Câhiliye dönemi Arap toplumunda gelişmiş önemli bir meslek dalı olarak karşımıza çıkıyordu. Hayvanlar, yalnızca bir ekonomik değer taşımanın ötesinde, Arapların günlük yaşamlarında ve toplumsal yapılarında da önemli bir yere sahipti.[80] Araplar arasında hayvanların bakımı, özellikle at ve develerin bakımı hem ekonomik hem de kültürel açıdan son derece önemli bir yer tutuyordu. Bu hayvanlar, Arap toplumunun hayatında farklı roller üstleniyor ve toplumsal statü, zenginlik ve prestij gibi unsurları belirlemede önemli bir etkene sahip oluyordu. Özellikle çölde yaşamlarını sürdüren göçebe Araplar için at ve deve, ulaşım, taşımacılık, savaş ve hatta sosyo-kültürel semboller olarak merkezi bir rol oynamaktaydı. Bu yüzden, bu hayvanların sağlığı, bakımı

72 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 27.

73 Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, ed. by Abdullah Abdulmühsin et-Türkî, 21 vols. (Dâr Hecer, t.y.), 3/17-18. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Neysâbûrî es-Se'lebî, *Kısasü'l-Enbiyâ el-Müsemmâ bi'l-'Arâis* (Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-'Arabiyya, t.y.), 388.

74 Ebuû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 2. bs, ed. by Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 11 vols. (Darü'l-Me'ârif, 1960), 6/514.

75 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 134.

76 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 31.

77 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/328-329.

78 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/382.

79 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/386.

80 Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)*, 84.

ve eğitimi, toplumun günlük yaşamında büyük bir yer tutuyordu. Örneğin, Âs b. Vâil (ö 622), Câhiliye döneminin ünlü baytarlarından biriydi. Bu dönemde biriken bilgi ve deneyimler,[81] İslâmiyet'in ortaya çıkışıyla birlikte Arap tıbbının daha da gelişmesinin temelini oluşturmuştur.

Arap baytarları hem geleneksel tıbbi bilgilerini hem de pratik deneyimlerini kullanarak hayvanların bakımını üstlenir, bu şekilde hayvanların sağlıklı ve verimli olmasını sağlardı. Bu uzmanlık, Arap toplumlarının gelişen ekonomi ve kültürüne katkıda bulunmuş, hayvanların bakımı ve sağlığına gösterilen özen, toplumların refahının bir yansıması haline gelmiştir

1.6. İz Takibi ve Kıyâfet İlmi

İz takibi, ya da kiyâfet ilmi toprak ve kuma bakarak ayak izinden bu izin sahibini tanıma bilgisidir.[82] Bu ilim dalı Arapların kendilerine has olup başkalarından almadıkları bilgi türüdür.[83] Bu ilim kehanetin bir dalı olarak görülmüştür.[84] Bu bilgi dalı, cinayet, hırsızlık ve kaybolma olaylarının çözümünde oldukça faydalıydı. Araplar, bu alanda öyle bir seviyeye ulaşmışlardı ki, bazı *kâifler* (iz arayıcılar) bir ayak izine bakarak iz sahibinin genç mi yaşlı mı, kadın mı erkek mi, kız mı dul mu, hatta gebe mi yoksa değil mi olduğunu anlayabiliyorlardı.[85]

Kıyâfet ilmi genel olarak "Kıyâfetü'l-eser" ve "Kıyâfetü'l-beşer" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kıyâfetü'l-eser, insanların ve binek hayvanlarının yollarda bıraktığı ayak izlerinden yola çıkarak, o canlının genç mi yaşlı mı, dişi mi erkek mi olduğunu ve hatta bazen tüm fiziksel özelliklerini açıklamaya yönelik bir ilim dalıdır. Kıyâfetü'l-insaniyye, diğer adıyla Kıyâfetü'l-ebdân veya Kıyâfetü'l-beşer ise, insanın bedensel ve fiziki yapısından hareketle, ahlaki özelliklerini tahmin etmeye ve uzuvlardan hareketle nesebini belirlemeye yarayan bir bilim dalı olarak tanımlanır.[86]

İz takibi konusunda en yetenekli Arap kabileleri Benî Müdlic ve Benî Leheb idi. Bu kabileler arasında ise özellikle Mürre oğulları bu alanda üstünlükleriyle tanınırdı.[87] Mürre oğulları, bir devenin ayak izine bakarak kime ait olduğunu tespit edebilir, bir insanın ayak izinden ise o kişinin Iraklı, Şamlı, Mısırlı ya da Medineli olduğunu kolaylıkla anlayabilirlerdi.[88] Kıyâfet ilmi, insanın dış görünüşüne, şekline, rengine veya söz ve hareketlerine bakarak onun iyi ya da kötü bir kişi olup olmadığını sezme bilgisidir.[89] Ayrıca bu ilmin alt dalları arasında şunlar bulunur:

81 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 135.
82 Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)*, 85; Mehmet Turan Tayşi, "Kıyâfe", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/507.
82 el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, 2/128.
83
84 Bölükbaşı, "Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", 136.
85 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/261.
86 Tayşi, "Kiyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kiyâfet-namesi", 92.
87 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/262.
88 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 25.
89 Rüşdî, *Medenîyetü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İsâm*, 19.

- **İlm-i Ferâset**: Bir kişinin davranışlarından ve görünüşünden karakterini ve niyetini anlama ilmi.[90]
- **Zecrü't-Tâir**: Kuşların uçuş şekillerinden ve kondukları yerlerden anlamlar çıkarma bilgisi.[91]
- **Ta'bîr al-Ru'yâ:** Rüya Ta'biri.[92]
- **Remil Atma**: Çizgiler veya işaretler kullanarak kehanette bulunma.[93]

Bu bilgiler, kıyafet ilminin ayrılmaz parçaları olarak kabul edilirdi ve Câhiliye dönemi Arapları arasında oldukça yaygındı.

1.7. Soy Bilgisi (Ensâb)

Câhiliye döneminde nesep, bireylerin soy ve akrabalık bağlarını ifade eden bir kavramdı.[94] Genellikle baba tarafından aktarılan bu bağlar, kişinin hangi kabileye ait olduğunu belirlemek ve toplumsal kimliğini tanımlamak için temel bir unsurdu. Nesep, yalnızca soy ağacını bilmekle sınırlı kalmayıp, kabileler arasındaki ilişkileri düzenlemek, dayanışmayı güçlendirmek ve toplumsal statüyü korumak açısından da hayati bir öneme sahipti.[95] Bu nedenle nesep bilgisi, o dönemde bir ilim dalı olarak kabul edilir ve nesebin korunmasına büyük önem verilirdi.[96]

Tarih boyunca, özellikle medeniyetin ilk kurucuları, geçmişleriyle övünme ve atalarının birikimlerini nesilden nesile aktarma amacıyla bu ilim dalına büyük önem vermişlerdir. Bu bilgileri korumak için ise dönemin en etkili yöntemlerinden biri olan babadan oğula tüm isimleri ezberleme tekniğini kullanmışlardır.[97]

Soy bilgisi, Araplar için büyük bir öneme sahipti. Kabileler arasındaki bağları güçlendirmek ve düşmanlara karşı dayanışmayı sağlamak adına soylarının ayrıntılarını ezbere bilirlerdi. Câhiliye döneminde bu bilgi, bireysel ve kabilesel kimliğin merkezi bir unsuru olduğu için Araplar arasında önemli bir ilim dalı olarak kabul edilirdi.[98] Araplar, soylara büyük bir gurur ve onur kaynağı olarak bakarlardı ve bunu çocuklarına öğretip, dikkatlice nesilden nesile aktarıp kaydederek kültürlerinin ve toplumlarının bir parçası haline getirmişlerdir.[99]

---

90 Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 1957, 132.
91 Harun Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İz Yayıncılık, 2013), 306.
92 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/25.
93 Tayşi, "Kiyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kiyâfet-namesi", 92-93.
94 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/182.
95 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/198.; Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 1/58.
96 Mustafa Fayda, "Ensâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/244.
97 Emine Sonur Özcan, "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya Da Tarih Bilinci", *Tarih Okulu Dergisi*, sy 11 (2011): 41.
98 Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, 5. bs (Darü'l-Me'ârif, t.y.), 5; Fayda, "Ensâb",11/ 245.
99 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 31.

1.7.1. Câhiliye Döneminde Soy Bilgisinin Önemi

Câhiliye döneminde soy bilgisi, bireylerin ve toplulukların sosyal düzenini belirleyen en temel unsurlardan biriydi. Bu dönemde soy, hem bireysel kimliğin hem de toplumsal statünün belirlenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Soy bilgisinin bu dönemdeki önemini şu şekilde açıklamak mümkündür:

1.7.1.1. Soyun Kaydı ve Kabilevi Gurur: Araplar, kabilelerinin kökenlerine büyük bir değer verir ve soy bilgilerini, geçmişlerini ve şereflerini kutlamak için bir araç olarak görürlerdi. Soy bilgisi, kabileyle var olan aidiyetin güçlenmesine ve toplumda kabilelerin yerinin belirlenmesine büyük katkı sağlıyordu.[100]

1.7.1.2. Sosyal İlişkilerin Düzenlenmesi: Soy bilgisi, aileler ve kabileler arasındaki ilişkileri anlamak ve düzenlemek için kullanılıyordu. Evlilikler, ittifaklar ve anlaşmazlıkların çözülmesi gibi meselelerde soy, sosyal statüyü ve kabileler arasındaki yakınlıkları gösteren önemli bir referans kaynağıydı.[101]

1.7.1.3. Siyasi ve Ekonomik Etki: Soy, kabilelerin siyasi ve ekonomik gücünü pekiştirmeye yardımcı oluyordu. Neseb bakımından soylu olan kabileler, toplumda daha büyük saygı görüyor, stratejik ittifaklar kurarak siyasi ve ekonomik açıdan güçlü bir konum elde ediyorlardı.[102]

Bu bağlamda, soy bilgisinin Câhiliye dönemi Arap toplumlarında sadece bireylerin değil, kabilelerin de varoluşunu ve toplumsal düzenini şekillendiren temel bir unsur olduğu söylenebilir. İslâm'ın gelişiyle birlikte soy bilgisi, eski önemini yitirmemekle birlikte, daha çok ümmet anlayışına dayalı yeni bir sosyal yapıya entegre edilmiştir.[103]

1.7.2. Edebiyatçılar ve Şairlerin Soy Bilgisinin Kaydında Rolü

Edebiyatçılar ve şairler, kabilelerin soylarını kaydetmede büyük bir rol oynamışlardır.[104] Şairler, kabilelerin ve kökenlerinin övüldüğü şiirler yazarken, aynı zamanda soy bilgilerini toplamak ve sınıflandırmak üzerine eserler de vermişlerdir. Bunlardan biri olan el-Esma'î, soy bilgisini yazıya dökerek bu bilgiyi sözlü gelenekten yazılı kayıtlara taşımıştır.[105]

1.7.3. Câhiliye Kültüründe Soy Bilgisinin Yeri

Soy bilgisi, sadece tarih kaydından ibaret olmayıp, öte bir kültür haline gelmişti. Arap toplumu için, soy bilgisi sadakat, kabileve bağlılık ve toplumsal değerleri pekiştiren bir araçtı. Aynı zamanda geleneklerin ve kabile mirasının nesiller boyunca aktarılmasını sağlayarak, Arap kültürünün temel bir parçası haline gelmişti. Câhiliye döneminde Dağfel b. Hanzele eş-Şeybânî,[106] Zeyd b. Keysi'n-Nemrî ve İbn Lisânü'l-Humerre gibi şahsiyetler bu alanda temayüz etmişlerdir.[107]

100 Özcan, "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya Da Tarih Bilinci", 42.
101 Önkal, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", 118.
102 Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 18-19.
103 Fayda, "Ensâb", 11/245.
104 Özcan, "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya Da Tarih Bilinci", 42.
105 Fayda, "Ensâb",11/ 245.
106 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Maʿrifeti Ehvâli'l-'Arab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/199.
107 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 31.

1.8. Tarih İlmi

Geçmiş toplulukların durumlarını öğrenmek için kullanılan bir bilgi türüdür.[108] Arapların modern anlamda bir tarih anlayışı yoktu,[109] ancak Araplar Câhiliye döneminde yaşadıkları büyük olayları tarih olarak kabul ederlerdi.[110] Câhiliye zamanında meydana gelen kabile savaşları (Eyyamü'l-Arap), Yemen'in tarihçesi, Fil Vakası gibi olayları ağızdan ağıza aktararak günümüze kadar ulaştırmışlardır. Bu bilgiler sayesinde atalarının ve komşularının durumlarını, geçmişte yaşadıkları önemli olayları ve meşhur günlerin ayrıntılarını öğrenirlerdi.[111] Ancak, diğer milletlerin haberleri gibi, Câhiliye dönemindeki bu bilgilerin bir kısmı doğru, bir kısmı ise hurafeden ibarettir.[112]

Tarih, kadim şiirden, emsâl ve ensâba dair verilen bilgilerle ayrılmaz bir bütün oluşturur. Eyyâmü'l-Arab'a dair rivayetlerde şiir ve ahbâr,[113] birbirini açıklayan ve tamamlayan unsurlar olarak bir arada yer alır. Şiirin ana temaları olan medih,[114] fahr,[115] risâ[116] ve hicvin unsurları, şahıslar ya da kabilelerin geçmişine dair ahbârla şekillenir. Bu nedenle şiir, içerisinde açıkça ya da telmihle bahsedilen şahıslar, kabileler veya olaylarla birlikte ahbâr şeklinde rivayet edilmiştir.[117]

Klasik dönem Arap şiirleri, nesirleri ve atasözlerinde, bu türden önemli bilgiler azımsanmayacak ölçüde bize ulaşmıştır. Örneğin, Fil olayı, Dahis ve Gabrâ savaşı, Bessûs savaşı, Zî Kâr günü ve Ficar savaşı gibi önemli olaylar bu tür bilgiler arasında yer alır.[118]

---

108 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Maʿrifeti Ehvâli'l-ʿArab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/210.

109 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 3/46.

110 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-ʿArab Kable'l-İslâm*, 8/521.

111 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî mMaʿrifeti Ehvâli'l-ʿArab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 3/214-215.

112 el-İskenderî vd, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-ʿArabî*, 33.

113 "Haber" kelimesinin çoğulu olan *ahbâr*, bir topluluk, kabile ya da birey; bir ülke, bölge veya şehir yahut belirli bir olay hakkında aktarılan malumat, nakledilen sözler ve rivayetler anlamında kullanılmaktadır. Nihad M. Çetin, "Ahbâr", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1988), 486.

114 Medih, bir kişiyi, sahip olduğu seçkin nitelikler dolayısıyla yüceltmek; onu kahramanlık, cömertlik, yumuşak huyluluk, koruyuculuk, yardımseverlik ve öfke anında kendine hâkim olabilme gibi erdemleriyle öne çıkarmak amacıyla söylenen, ayrıca bu vasıfların hem övgüye konu olan şahısta hem de onun kabilesinde köklü bir gelenek olarak varlığını sürdürdüğünü vurgulayan şiirlerdir. Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyyât*, 2. bs (Müessetü'r-Risâle, 1998), 857; Muhammed et-Tûncî, *el-Muʿcemü'l-mufassal fi'l-edeb*, 2. bs, 2 vols. (Dârü'l-Kütübi'l- ʿİlmiyye, 1999), 775.

115 Fahr, şairlerin, kendi şahsiyetlerini, mensubu oldukları kabileyi, soy ve nesep bağlarını, inanç ve dini bağlılıklarını, öğreti ve karakter özelliklerini; ayrıca edebî ve siyasî güçleriyle şiirdeki yetkinliklerini, kabiliyet ve erdemlerini öne çıkararak kaleme aldıkları şiirlerdir. Bu tür şiirlerde şairler, kimi zaman kılıç, zırh, at ve özellikle deve gibi şahsî mal ve eşyaları üzerinden, kimi zaman da uzun ömür ve hayat tecrübeleri aracılığıyla kendilerini övgüyle ifade etmişlerdir. el-İskenderânî-Annânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arab ve't-târih*, 39; Saide Ali Abdulvâhid, "Binyetü'l-kasideti'l-Câhiliyye" (Yüksek Lisans, Ümmü Dermân Üniversitesi, 2007), 72-73.

116 Risâ, vefat eden kişinin yardımseverlik, cesaret, cömertlik, kahramanlık, düşkünlere destek olma ve zorluklar karşısında dirayet gösterme gibi üstün niteliklerini övgüyle dile getiren bir şiir türüdür. Bunun yanı sıra mersiyeler, yaşanan kaybın yol açtığı derin acıyı ve musibetin büyüklüğünü ifade etme işlevi de üstlenmektedir. et-Tûncî, *el-Muʿcemü'l-mufassal fi'l-edeb*, 473; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1727, Edebiyat Fakültesi Şarkiyyat Enstitüsü, t.y.), 89.

117 Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/486.

118 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-ʿArab ve't-Târih*, 31.

1.9. Yeryüzünün tasviri (Coğrafya) İlmi

Araplar, yaşadıkları coğrafyanın zorlukları ve göçebe yaşam tarzları nedeniyle, çevrelerini ve yaşadıkları bölgeyi derinlemesine tanımak zorunda kalmışlardı. Bu bilgi birikimi, yalnızca hayatta kalmalarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kültürel kimliklerini, toplumsal yapılarını ve ekonomik aktivitelerini de şekillendirmiştir. Çöl gibi zorlu iklim koşullarında yaşamalarını sürdüren Araplar, çevrelerindeki doğal kaynakları, su yollarını, iklimi ve hayvanları tanıma konusunda olağanüstü bir bilgiye sahipti.[119] Araplar, yaşadıkları zorlu coğrafyanın ve göçebe yaşam tarzının getirdiği gerekliliklerle, çevrelerini ve yollarını tanıma konusunda büyük bir bilgi birikimi oluşturmuşlardır. Bu bilgi, özellikle Arapların geleneksel kültürlerinde ve sosyal yapılarında önemli bir yer tutmuştur. Bu sanatı, yani her bir bölgeyi, çevresindekileri ve oraya nasıl ulaşılacağını bilme bilgisini, en etkili şekilde şiir aracılığıyla gelecek nesillere aktarmışlardır.[120]

Arapların aşk temalı şiirleri, sadece duygusal bir anlatım değil, aynı zamanda coğrafi bilgi ve çevreye dair derin bir anlayış sunar. Bu şiirlerde, aşkın yaşandığı yerler, sevdalıların buluştuğu noktalar, terkedilen şehirler ve kaybolan vatanlar sıklıkla betimlenir. Her bir aşk hikâyesi, yerin ve doğanın kendisiyle bir bütün haline gelir. Şairler, bu yerleri öyle bir şekilde tasvir ederler ki, bir yeri tanımak, adeta orada bir zaman yolculuğu yapmış gibi olur. Bu yerler, sıradan bir mekân olmaktan çıkar; onlar, Arapların yaşadığı dünyayı, kültürlerini, tarihlerini ve duygusal bağlarını yansıtan derin birer sembol haline gelir.[121]

Câhiliye insanının bu coğrafi bilgiye duyduğu ilgi ve değer, onların yaşadıkları toprakları sadece birer fiziksel alan olarak görmemiş olmalarındandır. Bu topraklar, onlar için tarihi bir miras, kültürel bir zenginlik ve duygusal bir bağ anlamına gelir. Bu nedenle, Arapların aşk temalı şiirlerinde, yalnızca sevda sözleri değil, aynı zamanda doğanın, yerin, memleketin betimlemeleri de bulunur. Her bir yerin, her bir çölün, her bir harabenin şiirlerde yer bulması, Arapların coğrafyayı, kültürlerini ve hayatlarını nasıl iç içe geçmiş bir şekilde yaşadıklarını gösterir. Bu detaylı tasvirler, onların memleketlerine olan bağlılıklarını, geçmişe ve geleneğe duydukları saygıyı yansıtan birer belgedir.

2. Câhiliye Dönemi İlminin Özellikleri

Câhiliye dönemi'nde ilim anlayışı, toplumun yaşam biçimi ve inançlarıyla yakından ilişkiliydi. Bu dönemin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

2.1. Pratik Temelli Olması:

Câhiliye dönemi'nde bilgiler genellikle günlük yaşamın ihtiyaçlarına yönelik olarak gelişmişti. Çöl yaşamında hayatta kalmak için gerekli olan astronomi (yıldızların konumuna

119 Özcan, "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya Da Tarih Bilinci", 37-38.
120 Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*, 8/512.
121 el-İskenderî-Annânî, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*, 32.

göre yön bulma),[122] tıp (bitkiler ve şifalı otlar aracılığıyla hastalıkları tedavi etme) ve hayvancılık gibi alanlarda bilgi birikimi ön plandaydı.[123] Soyut teorik bilgilerden çok, doğrudan fayda sağlayan pratik bilgiler değer görmekteydi.

2.2. Sözlü Aktarıma Dayalı Olması:

Arap toplumunda yazı kültürünün yaygın olmaması nedeniyle bilgiler yazıya değil, sözlü geleneğe dayalı olarak aktarılıyordu.[124] Şiirler, atasözleri ve hikâyeler, bilginin aktarılmasında önemli bir rol oynuyordu. Şairler ve hatipler, sadece edebi değil, aynı zaman da toplumsal hafızanın taşıyıcısı olarak da görülüyordu.[125] Bu durum, hafıza gücünün ve sözlü anlatım becerisinin toplumda büyük önem kazanmasına yol açmıştır.

2.3. Dini ve Mistisizmle İç İçe Olması:

Dönemin ilim anlayışı, dönemin inanç sistemleriyle sıkça iç içe geçmişti. Putperestlik inancı ve büyü uygulamaları, bilgiyi dini ve mistik bir çerçeveye oturtuyordu. Örneğin, astronomi bilgisi sadece yön bulmak için değil, aynı zamanda kehanet ve fallar için de kullanılıyordu.[126] Çeşitli ritüeller, büyü ve tılsımlar, hastalıkların tedavisinde veya olumsuz olaylardan korunmada önemli bir yer tutuyordu.

2.4. Kabile Kültürüne Bağlı Olması:

Arap toplumunda merkezi bir otorite bulunmadığı için her kabilenin kendine özgü bilgi ve kültür birikimi vardı. Bu durum, yerel farklılıkların oluşmasına neden oluyordu.[127] Kabileler arasındaki düşmanlıklar ve rekabetler, bilginin paylaşımını sınırladığı gibi, aynı zamanda her kabilenin kendi bilgi birikimini korumasına yol açıyordu. Ayrıca, kabile büyükleri ve liderleri, bilginin en önemli taşıyıcıları arasında yer alıyordu.[128]

Bu özellikler, Câhiliye dönemi'nde bilginin nasıl şekillendiğini, toplum içinde nasıl aktarıldığını ve hangi amaçlarla kullanıldığını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bilginin yalnızca bireysel bir kazanım olmadığı, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kültürel mirasın bir parçası olduğu görülmektedir. Sözlü gelenekle aktarılan bilgiler, bireylerin hayatta kalmasını sağlarken, aynı zamanda toplumun kimliğini oluşturan temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle, Câhiliye dönemi'nde bilginin yapısı, yalnızca pratik faydalar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda sosyal statü, otorite ve kültürel devamlılık açısından da büyük bir önem taşımıştır.

---

122 Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-ʿArabî (el-ʿAsru'l-Câhilî)*, 84.
123 Zeydân, *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*, 26-27.
124 el-Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb fî Maʿrifeti Ehvâli'l-ʿArab*, 2. bs (Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts), 1/38.
125 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1727, Edebiyat Fakültesi Şarkiyyat Enstitüsü, t.y.), 9.
126 Ahmed Magniyya, *Târîhü'l-ʿArbi'l-Kadîm* (Dârü's-Safve, 1994), 129.
127 Muhammed b. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî* (Dârü'l-Cîl, 1992), 38.
128 Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 60.

Sonuç

Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arap toplumunun bilgi ve kültürel yapısının şekillendiği, pratik ihtiyaçların belirleyici olduğu ve sözlü geleneğin hâkimiyet kazandığı bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde yazının yaygın olmaması, toplumsal hafızanın büyük ölçüde şiir, atasözü ve hikâye gibi sözlü aktarım yollarıyla korunmasına neden olmuş, böylece geleneksel bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılması sağlanmıştır. Yıldız ilmi, tıp, coğrafya ve soy bilgisi gibi alanlarda ortaya konulan bilgi birikimi hem bireysel yaşamı kolaylaştırmış hem de toplumsal düzenin sürdürülmesine katkı sağlamıştır.

Göçebe yaşam tarzının ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bu bilgi, çevresel gözlemlerle desteklenmiş ve komşu medeniyetlerden alınan etkilerle zenginleşmiştir. Bununla birlikte, dönemin bilgi anlayışı mistik unsurlar ve dini inançlarla sıkça iç içe geçmiş, tıbbi uygulamalarda dua, büyü ve doğal ilaçlar bir arada kullanılmış, kâhinlerin kehanetleri ve manevi rehberlikleri toplumsal hayatın bir parçası olmuştur. Soy bilgisi kabile kimliğini korumanın aracı olurken, şairler ve edebiyatçılar bu bilgiyi sözlü kültür aracılığıyla toplumsal hafızaya kazandırmıştır. Coğrafi bilgilerin göç yolları, su kaynakları ve hayvan otlakları etrafında yoğunlaşması ise göçebe yaşamın devamlılığı açısından hayati bir önem taşımıştır.

Bütün bu unsurlar, Câhiliye döneminde bilginin yalnızca bireysel ihtiyaçları karşılayan bir araç değil, aynı zamanda toplumsal düzeni sağlayan, kimliği şekillendiren ve kültürel devamlılığı mümkün kılan bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm'ın doğuşuyla birlikte bu bilgi birikimi daha sistematik ve rasyonel bir zemine taşınmış, dini öğretilerle bütünleşerek yeni bir medeniyetin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla Câhiliye dönemi, yalnızca geçmişte kalmış bir evre değil, aynı zamanda İslâm medeniyetinin doğuşuna zemin hazırlayan tarihsel ve kültürel bir birikim olarak değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Ahmed el-İskenderî vd. *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*. 2 vols. el-Mektebetü'l-Emîriyye, 1936.

Abdulvâhid, Saide Ali. "Binyetü'l-kasideti'l-Câhiliyye". Yüksek Lisans, Ümmü Dermân Üniversitesi, 2007.

Ali, Cevâd. *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kablel'l-İslâm*. 2. bs. 10 vols. Beyrut, 1993.

Annânî, eş-Şeyh Ahmed el-İskenderânî-, eş-Şeyh Mustafa. *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arab ve't-Târih*. 1919.

Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik". *NÜSHA*, sy 47 (2018): 47.

Çağatay, Neş'et. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Mars T. ve S.A.Ş Matbası, 1957.

Çağatay, Neş'et. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. 1. bs. C. 1. Mars T. ve S.A.Ş Matbası, 1957.

Çelebi, Muharrem. "Envâ'". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1995.

Çetin, Nihad M. *Ahbâr*. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 1988.

Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1727, Edebiyat Fakültesi Şarkiyyat Enstitüsü, t.y.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Câhilî)*. 11. bs. Dârü'l-Meʿârif, 1960.

Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi -I, Cahiliye dönemi*. C. 1. Fenomen Yayınları, 2009.

Âlûsî, es-Seyyid Mahmûd Şükrî. *Bulûğü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*. 2. bs. 3 vols. Dârü'l-Kitâbi'l-Mısrî, ts.

Emîn, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm*. 3. bs. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009.

Fayda, Mustafa. *Câhiliye*. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1993.

Fayda, Mustafa. "Ensâb". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1995.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. Edited by Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmurrâî. 9 vols. Mektebetü'l-Hilâl, 2007.

Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. 4. bs. 6 vols. Dârü'l-İ'lm Li'l-Melâyîn, 1981.

Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1996.

Hafâcî, Muhammed b. Abdilmün'im. *el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*. Dârü'l-Cîl, 1992.

Hasan, İbrâhim Hasan. *Târîhu'l-İslâm*. 4 vols. Dârü'l- Cîl, 1996.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-Luga*. 3 vols. Darü'l--'İlm Li'l-Melâyin, 1987.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*. 5. bs. Darü'l-Meʿârif, t.y.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Edited by Ahmed Ferid el-Müzeydî. 2 vols. Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Edited by Abdullah Abdulmühsin et-Türkî. 21 vols. Dâr Hecer, t.y.

İbn Manzûr, Celaluddin Muhammed b. Mukerremu'l-Ensarî. *Lisânu'l-ʿArab*. 1. bs. XX. Daru'l-Meʿârif, 1980.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ el-. *el-Külliyyât*. 2. bs. Müessetü'r-Risâle, 1998.

Kennûcî, Siddîk b. Hasan. *Ebcedü'l-Ülûm*. 3 vols. Menşûrât Vezârtü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kav'mî, 1978.

Klavuz, Ahmet Sami. "Arrâf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1991.

köse, Feyza Betül. *Cahiliye Dönemi*. Samer yayınları, 2020.

Se'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Neysâbûrî *Kısasü'l-Enbiyâ el-Müsemmâ bi'l-ʿArâis*. Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-'Arabiyya, t.y.

Magniyya, Ahmed. *Târîhü'l-'Arbi'l-kadîm*. Dârü's-Safve, 1994.

Ma'ruf, Nâcî. *Esâltü'l-Hadâreti'l-'Arbîyye*. 2. bs. Matbaʿatü't-Tedâmün, 1969.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. Edited by Kemâl Hasan Meriʿî. 4 vols. el-Mektebetü'l-ʿAsriyye, 2005.

Öğmüş, Harun. *Câhiliye Döneminde Araplar*. İz Yayıncılık, 2013.

Önkal, Ahmet. "Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 3 (1990): 116-32.

Özcan, Emine Sonur. "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya da Tarih Bilinci". *Tarih Okulu Dergisi*, sy 11 (2011): 35-51.

Özcan, Emine Sonur. "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet Ya Da Tarih Bilinci". *Tarih Okulu Dergisi*, sy 11 (2011): 35-51.

Pormann, Peter E. *Tıp*. Içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2012.

Rüşdî, Muhammed. *Medenîyetü'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İsâm*. Matbaʿatü's-Seâdeh, 1911.

Sekkâl, Dîzîreh. *el-'Arab fi'l-'Asri'l-Câhilî*. Dârüs-Sedâketü'l-ʿArabiye, 1995.

Sümer, Necati. "Cahiliye Araplarında Falcılık". *Milel ve Nihal Dergisi* 13, sy 1 (2016): 134-57.

Taberî, Ebuû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî*. 2. bs. Edited by Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 vols. Darü'l-Me'ârif, 1960.

Tayşi, Mehmed Serhan. "Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-Nâmesi". *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 4, sy 2 (1979): 91-112.

Tayşi, Mehmet Turan. "Kıyâfe". Içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2002.

Tûncî, Muhammed. el-Muʿcemü'l-mufassal fi'l-edeb. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye, 2. Basım, 1999.

Tülücü, Süleyman. "Câhiliye Kelimesinin Mana ve menşei". *Atatür Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (1980): 279-85.

Usta, İbrahim. *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Zevzenî, Ebu Abdillah el-Hasan b. Ahmed. *Şerhü'l-Mu'allakâti'l-'Aşr*. Mektebetü'l-Hayât, 1983.

Zeydân, Corcî. *Târîhü't-Temeddün'i-İslâmî*. 5 vols. Müesset Hindâvî litta'lîm ve's-Sekâfe, 2017.